

Boronkai Dóra

Stílus és interakció. Társalgási szövegek interakcionális stilisztikai vizsgálata

A kognitív-funkcionális elméleti és módszertani keretben készült tanulmány célja az, hogy kísérletet tegyen a társalgási szövegek interakcionális jellemzői és a stílus szociokulturális tényezői közötti összefüggések feltárására. Ennek érdekében az elemzés során a beszélt nyelvi interakciók konverzációs jellemzőit veszi alapul, amelyek szoros kapcsolatban állnak a stílus szociokulturális összetevőivel. Az elemzések középpontjában a szekvenciális rendezettség tényezői (a fordulók szerkezete, a szomszédsági párok), valamint a beszélőváltási stratégiák (önkiválasztás) állnak, ezeket mutatja be a stílus szociokulturális tényezőivel való összefüggésben. A dolgozatban foglaltaknak az oktatásban való felhasználását segítik a munkához csatolt interakcionális stilisztikai feladatok.

Bevezetés

Napjaink anyanyelvtanításában egyre nagyobb szerepet kap a pragmatikai, funkcionális és kognitív szemlélet (Ladányi–Tolcsvai 2008), amely nemcsak felfogásában alakította át az anyanyelvi órákat, hanem a tanórán alkalmazott módszerek terén is jelentős változásokat eredményezett. A példaszövegek között egyre gyakrabban fordulnak elő a mindennapi élethelyzetekből származó szövegek, a diákok gyakran dolgoznak csoportokban és párokban, és ez tovább növeli a tanórán megjelenő hétköznapi, spontán szövegek mennyiségét.

A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy megismertesse a kognitív-funkcionális szemléletű társalgáselemzés és a stílus egyes kérdéseinek összefüggéseit annak érdekében, hogy a vonatkozó kutatási eredmények a tanítási gyakorlatba beépülhessenek. Bemutatja a stilisztika viszonylag új kutatási területének, az interakcionális stilisztikának az alapvető jellemzőit. A gyakorlati alkalmazhatóság érdekében a tanulmányt feladatok egészítik ki (lásd Melléklet).

Elméleti keret: interakcionális stilisztika

A stilisztika és a konverzációelemzés szempontjainak összekapcsolása azon az empirikus kutatások alapján is igazolt tényen alapul (Hámori 2010), hogy a beszélgetések során nemcsak magának a szövegnek, hanem a diskurzusnak (Tátrai 2011) is van stílusa, vagyis vannak olyan, választásokon alapuló, „diskurzusszintű” (interakcionális vagy konverzációs) jelenségei, amelyek a stílus szerves részét alkotják (Tannen 1984/2005). Az olyan diskurzusjelenségekre, mint a fordulók hossza, a beszélőváltások, az együttbeszélések és a megszakítások, is jellemző a nyelvi variabilitás, hozzájuk is kapcsolódnak társas elvárások, normák és minták (Bartha–Hámori 2010: 306). A diskurzuskutatásban és az egyes típusok jellemzésében elengedhetetlen a stílusnak mint az adott szövegtípus megformálásából eredő értelem-összetevőnek, illetve mint a társas jelentés konstruálójának (Eckert–Rickford 2001; Coupland 2007) a vizsgálata. Az így értelmezett stílusvizsgálat a nyelvhasználat különféle szintjein (pl. fonológiai, lexikai) végzett stílusselemlések (Labov 1972, 1984) helyett elsősorban az eddig kevesebb figyelmet kapott diskurzusjelenségek (Németh T. 1996; Andersen 2001; Tannen 2007; Selting 2008) vizsgálatára koncentrálnak.

A kognitív stilisztika (Semino–Culpeper 2002; Tolcsvai Nagy 1996; 2004; 2005) szempontjai közül a társalgási szövegek vizsgálata a szociokulturális tényezők és a nyelvi variációból eredő stíluslehetőségek viszonylatában

tűnik célszerűnek. A szociokulturális tényezők (Tolcsvai Nagy 1996: 134–158) a szöveg megformáltságának és a kommunikációs helyzet összetevőinek a kapcsolatára vonatkoznak, érvényesülésüket a nyelvi variancia különböző lehetőségeinek felhasználása teszi lehetővé. A szociokulturális tényezőket egy adott közösség kulturális normái és értékei határozzák meg, mindig a nyelvre vonatkoznak, leírásuk pedig a kognitív stilisztikában öt alapvető változó (magatartás, helyzet, érték, idő, nyelvváltozatok) mentén történik. A változók mentén tartományok jönnek létre, ezekben altartományok helyezkednek el, amelyek között átfedések is lehetségesek, megjelenésükre tehát nem a kategorikus, hanem a skaláris elhelyezkedés a jellemző. A szociokulturális jelleg a résztvevők nyelvről való tudásának és az adott szövegnek a kölcsönhatásában érvényesül.

A kognitív stilisztika fenti szemléletrendszeréhez jól illeszkedik a konverzációelemzésnek (Have 2005; Hutchby–Wooffitt 2006) az a felfogása, amely az interakcionális szociolingvisztika (Gumperz 1982; Goffmann 1967/1990), a beszélésnéprajz (Hymes 1968; 1975) és az etnometodológia (Garfinkel 1967; 1972) szemlélete alapján közelíti meg a stílust, vagyis azt a társas valóság létrehozásának eszközeként határozza meg (Tolcsvai Nagy 2005: 19–20). Mindehhez szervesen kapcsolódik a szociolingvisztikai kutatások legújabb iránya (Eckert–Rickford 2001; Selting 2008), amely a stílus kutatásban a nyelvhasználatot és a stílushasználatot a társas jelentések létrehozásával, a társadalmi identitás megteremtésével összefüggésben vizsgálja. Az interakcionális stilisztika arra a kérdésre keresi a választ, hogy a társalgások stílusa, a társalgásokban megjelenő stílusvariációk hogyan függenek össze a társas jelentés konstruálásával, a kontextus és a résztvevők közötti társas viszonyok alakításával (Bartha–Hámori 2010: 302). Képviselői azt kutatják, hogy a beszélők miért, milyen kontextuális tényezők és interakciós célok hatására alkalmazzák egy adott szituációban az adott stilisztikai választást. Az interakcionális stilisztika elméleti kerete ezért lehetőséget kínál arra, hogy a kognitív stilisztika és a konverzációelemzés között megteremtse azt a határterületet, amelyben a társalgási szövegek mindkét terület vonatkozó szempontjait együttesen alkalmazva vizsgálhatók.

Anyag és módszer

A tanulmányban szereplő nyelvi példák a spontaneitás és a tervezettség skáláján különböző pontokon helyezkednek el. A szövegek egy része saját gyűjtésű, rögzített és a konverzációelemzés transzkripciósi jeleivel lejegyzett, társalgási szövegeket tartalmazó korpuszból származik (Boronkai 2009). Ezek valódi spontán, családi és baráti beszélgetések, amelyeket semmilyen felkészülés nem előzött meg, a szövegek mindegyike családi környezetben zajlott, a munkából vagy az iskolából hazatérő családtagok kötetlen társalgása hétköznapi, a résztvevők mindennapi tevékenységeihez kapcsolódó témákról. A vizsgálat során elemzett 3790 szövegszónyi beszédanyag 17 beszélgetése közül 13 dialógus, 4 szöveg pedig három vagy négy résztvevő kötetlen beszélgetéséből felépülő társalgás. A rögzített hanganyag 39 adatközlő megnyilatkozásait tartalmazza. Az elemzett példák másik része a Tolnatáj Televízió Ismerős című műsorának félspontán interjúszövegeiből származik. A vizsgált korpusz 3 beszélgetést tartalmaz, amelyekből a vizsgálatban felhasznált szövegrészek terjedelme a spontán korpuszhoz hasonló 3632 szövegszó. A felvételek 4 adatközlő megnyilatkozásait tartalmazzák.

A két korpusz a spontaneitás mértéke szempontjából két fontos dologban is különbözik egymástól. Egyrészt az interjú valójában irányított társalgás, amelynek szerkezete az egyik fél által előre elkészített terv szerint épül fel, másrészt a téma előzetes megadásával lehetőség nyílik némi felkészülésre, amely módot teremt a gondolatok összerendezésére és a kifejezéshez szükséges nyelvi formák hozzárendelésére. Az adatközlők megnyilatkozásait ebben az esetben az interjú sajátos műfaji jellemzői is befolyásolhatják. Ebben a valójában háromoldalú kommunikációs helyzetben a résztvevők választásainak nemcsak a beszédpartnerhez, hanem a közönséghez is igazodniuk kell, és ez hatással lehet a felek konverzációs viselkedésére is. A szövegek elemzésének, vizsgálatának módszertani keretét a konverzációelemzés adja.

Elemzés: a spontán társalgások interakciós szerkezete

Jelen tanulmány elemző fejezete két, az interakciós szerkezetet alapvetően meghatározó összetevő vizsgálatával foglalkozik. A szekvenciális rendezettség és a beszélőváltások jellemzőit két szociokulturális tényező, a magatartás és a helyzet változója mentén kialakuló altartományokkal (durva, bizalmas, közömbös és választékos, illetve informális, közömbös és formális) (Tolcsvai Nagy 2005: 88–89) összefüggésben vizsgálja meg.

A szekvenciális rendezettség

A társalgások szekvenciális rendezettségét az egy tematikus egységhez kapcsolódó fordulók száma, a fordulók szerkezeti jellemzői, a szomszédsági párok arányai, valamint a betét- és a mellékszekvenciák határozzák meg. A következő fejezetek ezeket a jelenségeket vizsgálják, és mutatják be példaelemzések segítségével.

A fordulók száma és szerkezeti jellemzői

A társalgás alapegységei azok az egy beszélőtől származó megnyilatkozások, amelyek *forduló* néven váltak ismertté a vonatkozó kutatások szakirodalmában. A fordulók megnyilatkozásait ugyanaz a beszélő hozza létre anélkül, hogy közben átadná a szót valaki másnak. A társalgások legalább két különböző beszélő által létrehozott megnyilatkozást tartalmaznak, amelyek feltételezik egymás létét, és szerves egységet, úgynevezett megnyilatkozásláncot alkotnak. A társalgások legkisebb része a két fordulóból álló egységnyi dialógus (Cs. Jónás 1999: 38–45), amelynek részei szemantikailag és grammatikailag is szoros egységet képeznek. Az egységnyi dialógus nyitó és záró része olyan szomszédsági párokat alkot, amelyek láncszerűen kapcsolódnak egymáshoz, és tematikus tömböket hoznak létre. A tömbök határait a kommunikatív témaváltások szabják meg, a bennük található dialógusok terjedelme pedig a felek aktivitásától függően lényeges különbségeket mutat. Ez alapján azokat a párbeszédet, amelyek két forduló alatt fejtenek ki egy adott témát, kétfordulós vagy egyfokú (mikro-) dialógusoknak nevezzük. Ilyen egyfokú dialógus például a következő spontán párbeszéd (a spontán társalgásokból származó példák esetében első helyen a beszélgetés sorszám szerepel, amely után vesszővel elválasztva az adott forduló[k] száma következik, például: [10, 1–2]):

(1) [2, 1–2]

A: Helló↓ Anyu (..) hol van↑

B: Fodrásznál↓

A spontán társalgás legelemibb formája az egyfokú, két fordulóból álló párbeszéd, amely a vizsgált mintának is domináns interakciós jellemzője. A kötetlen beszélgetéseknél azonban gyakran előfordul az is, hogy kettőnél több replika szükséges a téma kifejtéséhez. Ilyenkor a beszélők egy téma kifejtése alatt többször is magukhoz ragadják a szót, és így kettőnél több fordulóból álló, két- és többfokú (makro-) dialógusokat alkotnak. A kétfokú dialógusra látható példa az alábbi spontán szövegből származó beszélgetésben, amely az előző dialógus folytatásaként hangzik el az unoka és a nagymama társalgásában:

(2) [2, 3–6]

A: Jó lett a:: fuszekli (.) [ami:t csináltál↓]

B: [Jó lett↑]

A: Este már (.) abban aludtam (...) de aztán (.) levettem (.) mert melegem volt↓

B: Aha:: (hát már) ö:: agyonra volt stoppolva (.) a:: többi↓

A kétfokú dialógusok mellett a spontán társalgásokban ritkábban, de szerepelnek három- és négyfokú párbeszéddek is, amelyekben az adott téma kifejtése hat, illetve nyolc fordulón keresztül történik. Ezzel szemben az interjúk szövegeiben egy- és kétfokú dialógusok szinte soha nem szerepeltek, bőven volt példa azonban háromfokú vagy annál is több fordulóból álló dialógusra (az interjúszövegekből származó példák esetében első helyen a beszélgetőpartner nevének kezdőbetűi szerepelnek, ezután vesszővel elválasztva az adott forduló[k] száma következik például: [CSB, 1–2]):

(3) [CSB, 28–33]

A: Balázs↓(...) M::ennyire jut idő a:: magánéletre↑ Mennyire jut idő (..) az egyéb más dolgokra↑

B: Igen↓ Hál Istennek a:: család a:: üzymo:nd ö:: beleszokott ebbe a:: ebbe a sport (.) dologba↑ és most má:r↑ sőt már az elején is (..) mindenki teljes mellszélességgel mögöttem volt (...)

A: (...) Lehet↑ ho:gy sokan itt adják fel↑ Vagy azért ez (.) nem ilyen egyszerű↑ egy sportolót azért (..) sokkal magasabb szinten ö:: szólít meg az élet (.) és dönt ilyen vagy olyan irányban↑

B: Ez is benne van↓ Tehát ö:: biztos↑ hogy ennél (.) sokkal összetettebb a dolog↑ (...)

A: Szerinted (.) téged (.) mi tesz jó sportolóvá↑ Szerinted mi az Balázs↑ ami:: ami :: ami benned (.) egy olya:n tulajdonság (..) ami oda emelt (.) ahol vagy↑

B: Most ugye:: itt magamat kellene dicsérni↑ amit nem szívesen teszek (..) Nem tudom (..) Hát biztosan a:: fizikai adottságaim is olyanok (.) ami::k↑ amik azért (.) átlagon felüliek (..) Ö:: nem tudom↓

Ahogy a fenti példákban is jól látszik, a kettőnél több fordulóból álló dialógusokra az egyfokú párbeszéddekhez képest bonyolultabb szerkesztési mód jellemző. Az előző példákban olyan zárt dialógusok szerepeltek, amelyeknél mindkét résztvevő ugyanannyi alkalommal szólalt meg a társalgás során, vagyis a résztvevők megszólalása kiegyenlített volt. Emellett a spontán társalgásokban megjelennek olyan nyitott dialógusok is, amelyekben a nyitó forduló válasz nélkül marad, és az egyik (általában az első) résztvevő kevesebb alkalommal ragadja magához a szót. Így az egyes beszélőktől származó megszólalások száma nem minden esetben egyezik meg egy adott téma kifejtésekor. Ha az első beszélő utolsó replikája válasz nélkül marad, de a dialógus kommunikatív szempontból lezártnak tekinthető, nyitott dialógusról beszélhetünk. A nyitott dialógusok leggyakrabban a kettőnél több fordulóból álló párbeszéddekben fordulnak elő, de a hétköznapi szövegek esetén megjelennek az egyfokú párbeszéddekben is. Az interjúk szövegeinek vizsgálata ezzel szemben azt mutatta, hogy a nyitó szekvencia soha nem maradt válasz nélkül, vagyis ezekben a szövegekben nem szerepeltek nyitott dialógusok.

A fenti példák alapján feltételezhető, hogy a fordulók szerkezete és száma szoros összefüggést mutat a résztvevők választási stratégiáival, amelyeket a társalgások szociokulturális tényezői, egyrészt a magatartás változója, másrészt a helyzet formalitásának a mértéke határoz meg. Az informális helyzethez kapcsolódó elvárásoknak, a résztvevők korábbi tapasztalataiból eredő viselkedésmintáinak megfelelően a spontán társalgásokban a felek gyakran alkalmaztak olyan rövid, egy- és kétfokú megnyilatkozásokat, amelyekben a kihívás reakció nélkül maradt, vagy a reaktív megnyilatkozás tartalmazta a kezdeményezés aktusát. A formális helyzethez köthető interjúszövegekben azonban a nyitó szekvencia minden esetben megkívánta a

reagáló megnyilatkozást. A magatartás változója mentén a spontán szövegek így inkább a bizalmas, míg az interjúszövegek a választékos altartományban helyezkednek el, hiszen például a gyakran előforduló nyitott, illetve zárt dialógusszerkezet előtérbe helyezett nyelvi műveletként jelent meg mindkét társalgástípusban.

A szomszédsági párok

A párbeszéd szövegek az egyes fordulók egymásra következéséből, vagyis egy nyitó és egy záró szekvenciából álló szomszédsági párból épülnek fel. Ezeket a két különböző beszélőtől származó, úgynevezett párszekvenciákat egy nyitó és egy záró egység építi fel, az utóbbi bizonyos formában megvilágítja az első tartalmát, az előbbi pedig általában hatással van arra, hogy mi következzen a másodikban. A szomszédsági párok a beszélőváltás folyamán kapcsolódnak össze. A társalgásokra általában a gyors és rövid, minél egyszerűbb szerkezetű információváltás volt a jellemző, sok esetben a feltett kérdést egyáltalán nem követte reakció, vagy a válaszok nem az adott kérdéshez alkalmazkodtak, felborítva ezzel a szöveg kohézióját és megszegve a konverzációs maximák szabályait. Erre látunk példát a következő dialógusban:

(4) [3, 29–31]

A: Vitorlázni is elmentek↓

B: Ige::n↑ Kive:l↑ A Mariann néni vitte őket↑

A: Nem tudom (.) aki jelentkezett↓ Háromszáz forint volt egy [ö: túra↓

A kérdés-válasz szomszédsági pár dominanciája az interjúszövegekre is jellemző volt, más típusú szekvenciapárok csak nagyon ritkán szerepeltek a vizsgált szövegekben.

(5) [CSB, 3–8]

A: (...) szó:val röviden (...) mi a helyzet most veled (.) Balázs↑

B: Há:t ö:: köszönöm a: kérdést↑ öö jó:l vagyok (..) ö:: most éppen a:z Európa-bajnokságra készülök↓ igaz (..) egy picit ö:: megcsúsztam és (...) nem úgy alakult a felkészülésem (...) ahogy szerettem volna↑

A két minta abból a szempontból is hasonlóknak bizonyult, hogy a szomszédsági párok egyéb típusai jóval ritkábban jelentek meg bennük. Az üdvözlés-üdvözlés aránya a spontán szövegekben a többihez képest magas, ritkán fordul elő azonban önálló szomszédsági párként, mivel mindkét megnyilatkozás párosulhat a társalgás témáját kijelölő vagy felvezető jellegű kérdéssel is. Az alábbi példában (6) megfigyelhető a nyitó szekvencia üdvözléséhez tartozó kérdő megnyilatkozás, de az is jellemző, hogy a kérdések a záró szekvenciát egészítik ki.

(6) [1, 1–2]

A: Szia↓ Már itthon [vagy↑]

B: [Aha] szia↓ Most (.) elértem ezt a buszt↓ De:: figyelj (..) sietek (...) mert mennem kell a: nagyihoz↓ Mi van ebédre↑

Az interjúszövegekben is ez volt a második leggyakoribb szomszédsági pár, és a spontán társalgásokhoz hasonlóan általában a témát meghatározó kérdéssel párosult, vagy a műfaj sajátosságaiból adódóan az interjúalany bemutatását tartalmazta:

(7a) [TA, 1]

A: Köszöntöm nézőinket↑ (...) e:z az Ismerős (..) és benne e:gy fiatalember (...) akit úgy hívnak (.) hogy Tóth András↓ és há:t ha (.) azt mondom (..) hogy faddi (.) akko::r tulajdonképpen (.) igazat beszélek (...) szia Andris↑ (..) mikor érkeztél és:s (...) meddig maradsz↑

(7b) [CSB, 1–2]

A: Köszöntöm nézőinket (..) ez itt a:z Ismerős↑ benne pedig (.) e::gy fiatalember (.) akit (...) Csillag Baláznak hívnak↓

B: Szia ↑ Köszöntöm a (...) nézőket↓

(7c) [ME, 1–4]

A: (...) Köszöntöm (.) nézőinket↑ (...) Módos Ernő a vendégünk↓ És hát gratulálunk, hát január 15-én a Rotary legnagyobb kitüntetését kaptad meg, aztán a Kultúra Napján pedig a kultúra lovagjává ütöttek Budapesten, ez pedig 22-én volt. Hát jól kezdődik ez az év!

A spontán dialógusokban harmadik helyen a kérés-teljesítés fordult elő. A kéréseket gyakran kérdés formájában fogalmazták meg a résztvevők; a következő példában (8) egyszerű kérdő mondat áll a felszólítás helyett:

(8) [6, 11–2]

A: Mert beszéltem a Szaszával ö:: telefonon (..) és be kellett fizetniük (.) a képekre nyo:lcszáz forintot (..) de:: már nincs annyi pénze (.) Azt hiszem (.) az lve:tő:l kért kölcsön (..) és nem szerete::m (.) ha:: tartozik↓ Adok kétezer forintot (.) fölrakod holnap a (.) szám[lájára↑]

C: [Persze]

A hétköznapi spontán párbeszédekben a fentiek mellett előfordult az ajánlat-elfogadás szomszédsági pár is, legritkábban pedig a parancs-engedelmesség szomszédsági párral találkozhattunk. Az interjúszövegekben a fentiek közül egyik szomszédsági pár sem volt jellemző.

A magatartás stílusváltozója mentén mindkét társalgási műfajban a közömbös altartománnyal függhet össze az a jelenség, hogy a korpuszban a legkevésbé feltűnő szomszédsági párok (kérdés-válasz) aránya volt a legmagasabb, és nagyon kis arányban fordultak elő azok a szaliens elemek (pl. bók, parancs), amelyeknek az előtérbe helyezése elmozdulást jelenthetne a tartomány mentén. Az üdvözlésformák alkalmazásának a gyakorisága az interjúszövegeket a választékos stílustartomány, míg ezek elhagyása a spontán társalgásokat a bizalmas altartomány felé mozdítja el. A fenti jellemzők tipikus együttállásai a helyzet változója mentén az interjúkat a formális, a spontán szövegeket az informális stílustartomány mentén helyezi el.

Betét- és mellékszekvenciák

A kettőnél több fordulóból álló párbeszédok szerkezetét bonyolíthatja, hogy a fordulókat gyakran megszakítják az úgynevezett betét- és mellékszekvenciák (Jefferson 1972). A betétszekvencia a diskurzus szekvenciális rendezettségét megtörő, a társalgásba tematikusan nem illeszkedő egység. Egy szituatív körülményre való reagálással általában megtöri a társalgásban felépített szövegvilágót, és szoros kapcsolatban áll a hibajavítások társalgásszervező szerepével. A betétszekvencia alkalmazása a spontán szövegekben jellegzetes társalgásszervező elemként jelent meg. A következő (9) példában a második megnyilatkozó használja a betétszekvenciát egy külső körülmény ösztönös megnevezésére:

(9) [3, 38–40]

B: Akkor jönnek haza↑

A: Igen (.) kábé fél hétkor. :l össze lesznek fagyva–

B: Kaptam egy sms-t↓ Vo:nattal jönnek haza:: ↑

A vizsgált interjúszövegekben a külső körülményekhez kapcsolódó betétszekvencia egyetlen alkalommal sem fordult elő.

A mellékszékvencia önálló szerkezetű kiegészítő rész, a metapragmatikai tudatosság (Verschueren 1999: 187–198; Tátrai 2006) megnyilvánulásaként célja a megértés biztosítása, a magyarázatok, a félreértések tisztázása vagy a szókereső folyamatok jelölése. A szekvenciális rendezettség ilyen típusú megtörése a betétszekvenciákhoz képest a spontán beszélgetésekben ritkábban, az interjúszövegekben jóval gyakrabban fordult elő. A példák azt mutatják, hogy a mellékszékvencia gyakran kezdődik a megelőző megnyilatkozásra való rákérdezéssel, funkciója pedig az együttműködés segítése, az interjúszövegekben pedig gyakran szolgálja a harmadik befogadó, a közönség segítségét is az elmondottak magyarázatával.

(10a) [3, 47–51]

A: Jó: (.), akkor négykor találkozunk a (...) szobornál↓

B: Milyen szobor (...) van ott↑

A: A:: közhivatal sarkán (.) [jó↑]

B: [Ja::] szobor↓ Jó↓

A: Na jól van (.) megyek (.) csinálom a dolgom↓

(10b) [ME, 1–4]

A: Kiténtetéseket (..) elismeréseket (..) szerintem nagyon jó érzés kapni (...)

B: Ige:n↑ kétségtelen (..) hogy az elismerés (..) mindig jól esik az embernek bár: (...) viccesen mindig el szoktam mondani ↑hogy ha az ember (..) megér egy kort (..) és hát én sajnos 60 fölött vagyok ↑akkor már: (..) ezek a díjak (...) jobban megtalálják az embert↓ (...) Ebben az volt talán a:: különleges (...) hogy olyan emberekkel együtt (...) vehettem ezt át (..) [akik...]

A: [Harminc]hatan [kaptatok meg]

B: [harminchatan] igen (...) ho::gy a 187 fős Beregszász melletti:: kisközségnek a művelődésszervezője (..) azok a:: főleg határon túli (..) de határon belüli emberek (..) akik nagyon sokat tesznek a: kisközösségek kultúrájáért↑

(10c) [CSB, 5]

A: Mit jelent a:z (...) hogy egy kicsit (..) megcsúsztál↑ mi történt↑ azért (...) beszéljünk arról: is (...) hogy voltak sérüléseid is a: közelmúltban (...)

A vizsgált szövegekben a társalgás szerkezetét megtörő, szituatív jellegű betétszekvenciák magasabb aránya a bizalmas altartomány és az informális jelleg felé közelíti a spontán társalgásokat. A magyarázó funkciójú mellékszékvenciák az interjúszövegeket a választékos és a formális tartományok mentén helyezik el.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a spontán párbeszéd egy tematikus egységhez tartozó fordulónak száma a vizsgált társalgásokban általában alacsony volt, a társalgásokat leggyakrabban egy- és kétfokú dialógusok építették fel, amelyek között nagy számban szerepeltek a nyitott dialógusok. A korpuszban a kérdés-válasz szomszédsági pár aránya volt a legmagasabb, és kisebb arányban fordultak elő az egyéb

szomszédsgai párok. A társalgások tematikus kontextusát gyakran megszakították a betétszekvenciák. A fordulók rövidege, a szomszédsgai párok, valamint a közbeékelődő szekvenciák jellege és gyakorisági aránya a magatartás változója mentén a bizalmas, a helyzet stílusváltozója mentén pedig az informális altartományokban helyez el a vizsgált társalgásokat (vö. a kérdés-válasz szomszédsgai párok dominanciája, a parancs-engedelmesség szomszédsgai pár minimális előfordulása, a nyitott szekvenciák gyakorisága, a mellékszokvenciák alacsony száma). Az interjúszövegek a hosszú, többfokú szekvenciák, a kérdés-válasz és az üdvözlés-üdvözlés szomszédsgai párok, valamint a mellékszokvenciák gyakori választása miatt a formális és a választékos tartomány mentén helyezhetők el, skaláris jelleggel.

A beszélőváltások

A társalgások fő rendezőelve a megnyilatkozások állandó cserélődése, vagyis a beszélőváltás mechanizmusa. Ez minden élőszóbeli megnyilatkozásra jellemző, hiszen általában egyszerre csak az egyik fél ragadhatja magához a beszélés jogát. A fordulóváltás (Have 2005: 111–113) soha nem előre meghatározott helyen, forgatókönyvszerűen zajlik, hanem az arra alkalmas pillanatban történik meg, amelyet a beszélő jelei érzékeltetnek. Ilyen jel a téma lezárása, a szünet, az intonáció jelei, de a verbális elemeken kívül nagyon fontos szerepet játszanak a nem verbális üzenetek is, mint a testtartás vagy a szemkontaktus.

Az önkiválasztás és a külválasztás

Az interakciós mintázat és a stílus összefüggése szempontjából a beszélőváltással kapcsolatban fontos vizsgálati szempont, hogy melyik résztvevő kezdeményezésére történik meg a társalgásokban a szó átvétele. A több résztvevős társalgások esetén a beszélő külső kiválasztással kijelölheti azt a személyt, akinek át kívánja adni a szót, de a következő beszélő a szó magához ragadásával alkalmazhat önkiválasztást is (Iványi 2003). A külválasztás sajátos esete, amikor a megnyilatkozó nemcsak a következő beszélőt jelöli ki egy kérdés segítségével, hanem a kommunikációra való felszólítással a harmadik megnyilatkozó személyt és a témát is meghatározza. Erre a spontán társalgásokban ritka stratégiára hoz példát a következő (11) társalgás részlete:

(11) [4,1–3]

A: Kérdezd csak meg Líviát: (.) milyen műtéten esett át:↓

B: Mé:rt (.) voltál műtéten↑

C: Ne::m↓

A formálisabb helyzethez köthető félspontán interjúk vizsgálata viszont azt mutatta, hogy ezekben a szövegekben általános jellemző volt a külválasztás stratégiájának alkalmazása, a beszélőváltás módjának a kiválasztását pedig általában a társalgást irányító résztvevőhöz lehetett kötni. A külválasztás stratégiáját a riporter akkor alkalmazta, amikor a kérdés-válasz szomszédsgai pár kezdeményező szekvenciájával válaszára szólította fel az interjú alanyát. Az alany ilyenkor elfogadta a felkínált stratégiát, és megadta a reagáló szekvenciát. A következő példák (12a–c) azt mutatják, hogy a formalitás erősebb fokán álló interjúszövegekben a kérdések hatására bekövetkező beszélőváltás fontos jellemzőként jelent meg, ezért a vizsgált korpuszban ez a külválasztási mód volt a domináns jellemző.

(12a) [CSB, 3]

A: (...) szó:val röviden (...) mi a helyzet most veled (.) Balázs↑

(12b) [TA, 1]

A: Szia Andris↑ (.) mikor érkeztél és (...) meddig maradsz↑

(12c) [CSB, 13]

A: Hol edzesz(.) Balázs↑

A társalgások másik fontos szervezőelve az önkiválasztás. Ez leggyakrabban az olyan kötetlen beszélgetésre jellemző, ahol egymással közeli kapcsolatban álló megnyilatkozók társalognak:

(13) [4,2–9]

B: Mé:rt (.) voltál műtéten↑

C: Ne::m↓

D: Agyimosás [volt↑]

C: [Ah::↓]

B: [Jé:zus Má:ria↑]

D: [Csodá:os↓ Elá:]julok

B: Hahahaha↑

D: Most hogyha: (.) nem ülnék akko:r (.) leülnék↑

A formálisabb helyzethez köthető félspontán interjúk vizsgálata ezzel szemben azt mutatta, hogy az önkiválasztást szinte kizárólag a beszélgetést irányító fél alkalmazza, a beszélőváltás pedig ezekben az esetekben gyakran együtt jár a téma megváltoztatásával is. Önkiválasztás történhet akkor is, ha a riporter a reagáló záró szekvenciát elegendőnek, esetleg túl hosszúnak tartja, és ezért kezdeményezi a beszélőváltást. Erre látunk példát a következő (14) interjúrészletben:

(14) [TA, 2–3]

B: Karácsony előtt (..) jöttem haza (.) ahogy szoktam most már (..) negyedik éve ez a trend (..) hogy hazatérek karácsony előtt↑ és ha minden igaz (..) akkor olya:n január közepéig (.) maradok↓ most egy kicsit trükkösebb a helyzet az átlagosnál (..) ugyanis (..) pont lejárt a vízumom (..) és most beadtam egy: új vízumigénylést↑ úgyhogy az (..) reményeim szerint elkészül január közepe-végére (...) és akkor reményeim szerint (..) megyek vissza (.) most már másodmagammal (...) mert közbe::n családos ember lettem↑-

A: Há:t ez az egyi:k legnagyobb hír (...) veled kapcsolatban (.) hogy megnősültél és (..) elvehettél volna akár faddi lányt (..) elvehettél volna aká:r ausztrál lányt (..) [de nem így történt↓]

A beszélőváltási stratégiák választása a bizalmas altartomány felé közelíti a vizsgált spontán társalgásokat, a szövegekben ugyanis gyakran kerülnek előtérbe olyan elemek, amelyek a felek közötti kötetlen, bizalmas viszonyra utalnak. Ezt bizonyítja a gyakori önkiválasztás, a külválasztás elmaradása, a beszédjoghoz való ragaszkodás vagy az erőszakos szóátvétel stratégiájának az alkalmazása. Mindez természetesen a helyzet informalitásával is szoros összefüggést mutat. Az erősebb formalitással jellemezhető tartomány konverzációs jellemzői az interjúszövegek alapján: a kérdéssel történő külválasztási stratégia szinte kizárólagos választása, a külválasztásban megszólítások alkalmazása, a szóátvételre való felszólítás hiánya és a téma megváltoztatására való felszólítás gyakorisága, az önkiválasztási stratégiák alkalmazásának a résztvevők

pozíciójától való függése. Ezek a konverzációs jellemzők a választékos tartomány felé mozdítják el a vizsgált interjúszövegeket.

Az együttbeszélés

A beszédjog megszerzésének eszközeként a spontán társalgásokban gyakran megjelennek az egymást átfedő megnyilatkozások is (Hutchby–Wooffitt 2006: 54–57). Az együttbeszélés jelensége különböző mértékűt ölthet, előfordulhat egy szótagra vagy szóra korlátozva, de nem ritka a huzamosabb ideig tartó, akár teljes tagmondatokat, mondatokat felölelő átfedés sem:

(15a) [4,30–3]

D: Jé:zus anyá:m↓ É:desem↓ Á::! Miket nem vá:llaltok (...) k:icsiké:m (.) és én csak most– Mikor veszed ki:↑ Bajban va:gy (..) [vége a szezonnak↓]

B: [Hát mé:r kivéve::↑] Nem azért csináltatta:↓

D: Ha:lloed (.) én berakattam volna (.) tavasszal (.) a szezon előtt (...) [te–]

C: [Hát pont jó:] (.) nyáron már (..) semmi baja nem lesz (.) mehetek strandra↓

(15b) [13,11–4]

B: (...) jó volt í:gy (.) Pest után egy kicsit (.) kimozdulni (...) mert ezt még (...) elég idegennek érzem (...) [És veled↑]

A: [De várj!–] ezek egriek ugye:↑ (...) akikkel ott (.) találkoztál (...) ezek az (.) izé (...) régi [csoporttá–]

B: [A régi cso] porttársaim (.) persze (...) ők külön egriek (.) igen↓

A fenti, erősen involválódó magatartásra utaló beszélőváltási stratégiák alapvetően az informális helyzethez igazodtak, de az együttbeszélés jelensége a formálisabb helyzetekben is megjelent. Ennek magyarázata az lehet, hogy a spontán társalgások mellett az interjúszövegekre is jellemző az erős belebonyolódási szándék és a társalgásban való aktív részvétel igénye. Az átfedések és a közbevágások funkciója azonban a spontán társalgásokhoz képest alapvetően különbözött abban, hogy az interjúszövegekben ezt a stratégiát nem a beszédjog megszerzésének eszközeként használták a résztvevők. Céljuk, ahogy a következő példa is mutatja, sokkal inkább az együttműködés, a társalgás kontextusának közös alakítása volt:

(16) [CSB, 6–8]

A: Igen (...) talán a:: kedves nézők legutóbb (...) akkor hallhattak rólam (...) még 2002-ben (...) amikor országos csúcsot futottam↑ és a::z Európa Bajnokságon (...) hetedik voltam ↑ -

A: Ez 5000 méteren volt↓ [Ugye?]

B: [Így van↑] 5000 méteren (...)

Az együttműködésre való törekvés abból is látható, hogy az átfedések és a közbevágások kezdeményezője általában az interjú készítője, célja pedig az előző megnyilatkozás támogató kiegészítése, magyarázata volt. A támogató funkció abban is megnyilvánult, hogy az interjú készítője az átfedések segítségével próbálta érdekesebbé, a nézők számára érthetőbbé tenni az interjúalany szövegét, lerövidíteni a túl hosszú magyarázatot, megadni a hiányzó, de fontos információkat. A társalgás az átfedés és a közbevágás után általában nem a riporter, hanem az interjú alanyának szövegével folytatódott, tehát a közbevágás és az együttbeszélés itt nem

beszélőváltási stratégiaként, hanem inkább mellékszekvencia-funkcióban, a metapragmatikai tudatosság megnyilvánulásaként szerepelt.

A fenti példákban látható, erősen involválódó magatartásra utaló beszélőváltási stratégia, az együttbeszélés alapvetően a bizalmas és az informális helyzethez igazodik. A rövid, néhány szóra, kifejezésre korlátozódó átfedések célja nem minden esetben a szó átvétele, gyakran inkább az együttműködést, a beszédpartner segítségét, a társalgás kontextusának közös alakítását szolgálja.

Összefoglalva az eddigieket, a vizsgált spontán mintában leggyakrabban alkalmazott stratégia az önkiválasztás, és jóval kisebb arányban fordult elő, hogy a résztvevőket kiválasztással kellett felszólítani a társalgás folytatására. Ez a beszélőváltási stratégia az interjúszövegek jellemzője volt. A spontán társalgásokban gyakorinak mutatkozott a beszédjog megszerzésére való törekvés, amelynek fő stratégiája az egymást átfedő megnyilatkozások alkalmazása. Ezek a beszélőváltási formák – támogató, együttműködő funkcióban – az interjúszövegekben is megjelentek. Az önkiválasztás gyakorisága, a beszédjog megszerzésére való törekvés és a gyakori átfedések a magatartás változója mentén a bizalmas, a helyzet stílusváltozója mentén pedig az informális altartományokban helyezik el a vizsgált spontán társalgásokat. A kiválasztás gyakori alkalmazása a választékos és a formális, míg az együttbeszélések, átfedések megjelenése a bizalmas és az informális tartományok felé mozdította el a vizsgált interjúszövegek jellemzőit.

Összegzés és kitekintés

A tanulmány a spontán társalgások interakciós szerkezetének két fő összetevőjét, a szekvenciális rendezettséget és a beszélőváltás mechanizmusát vizsgálta meg a konverzációelemzés eszközeivel. Az empirikus vizsgálat eredményei alapján a spontán társalgások és az interjúszövegek interakciós mintázatáról a magatartás és a helyzet szociokulturális tényezőivel való összefüggésben a következő állapítható meg:

- A bizalmas/informális altartomány interakciós jellemzői a vizsgált minta alapján a következők:
 1. Szekvenciális rendezettség: az egy tematikus egységhez tartozó fordulók alacsony száma, az egy- és kétfokú dialógusok dominanciája, a nyitott dialógusok túlsúlya, a fordulók rövidege, a kérdés-válasz szomszédsági pár magas, a parancs-engedelmesség szomszédsági pár alacsony előfordulása, a betétszekvenciák gyakorisága, a mellékszekvenciák alacsony aránya.
 2. Beszélőváltás: az önkiválasztás stratégiájának gyakori alkalmazása, a beszédjog megszerzésére és megtartására való törekvés, közös mondataalkotás, erőszakos szóátvétel, együttbeszélések, átfedések gyakorisága.
- A választékos/formális altartomány interakciós jellemzői a vizsgált minta alapján a következők:
 1. Szekvenciális rendezettség: az egy tematikus egységhez tartozó fordulók magas száma, a háromnál több fokú dialógusok dominanciája, a zárt dialógusok túlsúlya, a hosszú fordulók gyakorisága, a kérdés-válasz és az üdvözlés-üdvözlés szomszédsági pár magas aránya, a magyarázó funkciójú mellékszekvenciák alkalmazása.
 2. Beszélőváltás: a kiválasztás stratégiájának gyakori alkalmazása.

A szociokulturális változók és a konverzációs viselkedés kutatásának első állomását képezte a belebonyolódási stratégiák vizsgálata, amelynek során olyan interakciós jellemzők kerültek az elemzés fókuszába, mint a kapcsolat jellegére utaló köszönésformák, a felvezető témák vagy kérdések, a megszólítások jellege és a belebonyolódási hajlandóság mértéke (Boronkai 2012). Az interakciós mintázat eddig vizsgált összetevői mellett a kutatás következő fázisát a konverzációs viselkedés olyan összetevői jelenthetik, mint a társalgások témaváltásainak jellemző típusai és gyakoriságuk, az ezekhez szervesen kapcsolódó diskurzusjelölők, a társalgás szervezésében fontos hibajavítások és a társalgás keretét adó kihátrálási stratégiák. Az így kibővített

szempontrendszer alapján elvégzett interakcionális stilisztikai vizsgálat eredményei tudományos szempontból a szövegtipológiai kutatásokban is jól hasznosíthatók

Pedagógiai szempontból a kutatás további eredményei beépülhetnek az anyanyelvi órák gyakorlatába is, hiszen az új tudományos eredményeken alapuló interakcionális stilisztikai feladatok (lásd Melléklet) nagymértékben hozzájárulnak a kommunikatív kompetencia és a kreativitás fejlesztéséhez. Emellett követik a funkcionális és szövegszemléletű anyanyelvi nevelés elveit, és elősegítik a produktív anyanyelvi tudás kialakítását (Antalné 2003).

A tanulmány a Kognitív stilisztikai kutatások című, 81315. számú OTKA-pályázat támogatásával készült.

Irodalom

- Andersen, Gisle 2001. *Pragmatic Markers and Sociolinguistic Variation*. John Benjamins. Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/pbns.84>
- Antalné Szabó Ágnes 2003. Az anyanyelvi nevelés új stratégiái. *Magyar Nyelvőr* 414–415.
- Bartha Csilla – Hámori Ágnes 2010. Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. Nyelvi variabilitás és társas jelentések konstruálása a szociolingvisztika „harmadik hullámában”. *Magyar Nyelvőr* 298–321.
- Boronkai Dóra 2009. *Bevezetés a társalgáselemzésbe*. Ad Librum. Budapest.
- Boronkai Dóra 2012. A társalgási struktúra mint stílustényező. In: Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.) *Kognitív stilisztikai tanulmányok. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához*. Tinta Könyvkiadó. Budapest (megjelenés alatt).
- Coupland, Nikolas 2007. *Style*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Eckert, Penelope – Rickford, John R. 2001. *Style and Sociolinguistic Variation*. Cambridge University Press. Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511613258>
- Garfinkel, Harold 1967. *Studies in Ethnometodology*. Englewood Cliffs. New York – Prentice-Hall.
- Garfinkel, Harold 1972. Remarks on Ethnometodology. In: Gumperz, John Joseph – Hymes, Dell (eds.) *Directions in Sociolinguistics*. Holt. New York. 39–324.
- Goffman, Erving 1967/1990. A homlokzatról. In: Síklaki István (szerk.) *A szóbeli befolyásolás alapjai I–II*. ELTE Szociológiai Intézet. Tankönyvkiadó. Budapest. 3–30.
- Gumperz, John Joseph 1982. *Discourse Strategies*. Cambridge University Press. Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511611834>
- Hámori Ágnes 2010. *A diskurzus stílusa: megfigyelések és kérdések a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú elemzése alapján* (kézirat).
- Have, Paul ten 2005. *Doing Conversation Analysis. A Practical Guide*. Sage. London.
- Hutchby, Ian – Wooffitt, Robin 2006. *Conversation Analysis. Principles, Practices and Applications*. Polity Press. Cambridge.
- Hymes, Dell 1968. Ethnography of Speaking. In: Fishman, Joshua A. (ed.) *Readings in the Sociology of Language*. The Hague: Mouton. 99–138. <https://doi.org/10.1515/9783110805376.99>
- Hymes, Dell 1975. A beszélés néprajza. In: Pap Mária – Szépe György (szerk.) *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Gondolat Kiadó. Budapest. 91–146.
- Iványi Zsuzsanna 2003. A „nyelvemen van”-jelenség német és magyar nyelvű beszélgetésekben. Nyelvészeti vizsgálatok a konverzációelemzés módszereivel. *Magyar Nyelvőr* 76–91.
- Jefferson, Gail 1972. Side Sequences. In: David Sudnow (ed.) *Studies in Social Interaction*. Freeprint. New York. 294–338.
- Cs. Jónás Erzsébet 1999. *Az orosz dialógus természetrajza*. Bessenyei Kiadó. Nyíregyháza.
- Labov, William 1972. *Sociolinguistic Patterns*. University of Pennsylvania Press. Philadelphia.

- Labov, William 1984. Field Methods of the Project in Linguistic Change and Variation. In: Baugh, John – Sherzer, Joel (eds.) *Language in Use. Readings in Sociolinguistics*. Englewood Cliffs. Prentice Hall. 23–53.
- Ladányi Mária – Tolcsvai Nagy Gábor 2008. Funkcionális nyelvészet. In: Ladányi – Tolcsvai Nagy (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII. Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 17–58.
- Németh T. Enikő 1996. A szóbeli diskurzusok megnyilatkozáspéldányokra tagolása. *Nyelvtudományi Értekezések* 142. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Selting, Margret 2008. Interactional stylistics and style as a contextualization cue. In: Fix, Ulla – Gardt, Andreas – Knappe, Joachim (eds.) *Rhetorik und Stilistik / Rhetoric And Stylistics*. Halbband 1. De Gruyter. Berlin, New York. 1039–1053. <https://doi.org/10.1515/9783110211405.5.1038>
- Semino, Elena – Culpeper, Jonathan (eds.) 2002. Cognitive Stylistics. *Language and Cognition in Text Analysis*. John Benjamins. Amsterdam. Philadelphia. <https://doi.org/10.1075/lal.1>
- Tannen, Deborah 1984/2005. *Conversational Style: Analyzing Talk among Friends*. Oxford University Press. New York. <https://doi.org/10.1093/oso/9780195221817.001.0001>
- Tannen, Deborah 2007. *Taking Voices: Repetition, Dialogue, and Imagery in Conversational Discourse*. Cambridge University Press. Cambridge, New York. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511618987>
- Tátrai Szilárd 2006. „Várj csak, hogy is kezdjem, hogy magyarázzam?” – Néhány megjegyzés a metapragmatikai tudatosság jelöléséről. In: Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Slíz Mariann (szerk.) *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Argumentum. Budapest. 617–621.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stílisztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004. A nyelvi variancia kognitív leírása és a stílus (Egy kognitív stíluselmélet vázlatja). In: Büky László (szerk.) *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI*. SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék. Magyar Nyelvészeti Tanszék. Szeged. 143–160.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. *A Cognitive Theory of Style*. Peter Lang. Frankfurt am Main.
- Verschueren, Jef 1999. *Understanding Pragmatics*. Arnold. London – New York – Sydney – Auckland.

Az interjúk forrásai

- Ismerős: Csillag Balázs. Tolnatáj Televízió. (2007. augusztus 10.) <http://www.tolnataj.eu/page/videotar> (2007. december 11.)
- Ismerős: Módos Ernő. Tolnatáj Televízió. (2010. december 15.) <http://www.tolnataj.eu/page/videotar> (2011. április 10.)
- Ismerős: Tóth András. Tolnatáj Televízió. (2011. január 10.) <http://www.tolnataj.eu/page/videotar> (2011. április 10.)

Boronkai, Dóra

Style and interaction. The interactional stylistic analysis of conversations

Embedded in a cognitive-functional theoretical and methodological framework, this study aims to investigate the relations between the interactional characteristics of conversations and the sociocultural factors of style. The study starts from the conversational features of spoken language interactions, which are closely related to the sociocultural components of style. The analyses focus on the features of sequential organization (structure of turn, adjacency pairs) and on turn taking strategies (self-selection) and shows how these are related to the sociocultural features of style. The study also contains interactional stylistic exercises which help applying the content of this paper for educational purposes.

Kulcsszók: interakció, szociokulturális tényezők, kognitív stilisztika, szekvenciális rendezettség, beszélőváltások

Keywords: interaction, sociocultural factors, cognitive stylistics, sequential organization, turn taking

Az írás szerzőjéről

Boronkai Dóra

Pécsi Tudományegyetem, Szekszárd, Magyarország

boronkaidori[kukac]freemail.hu

<https://orcid.org/0009-0007-6159-1595>